

Савицька Н. А.

д-р екон. наук, доцент,
професор кафедри економічної теорії та права
Харківський державний
університет харчування та торгівлі

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

У статті на засадах принципу холистичного персоналізму окреслено теоретичні аспекти моделі господарської суб'єктності людини в умовах становлення інноваційної економіки. Виділено тенденції сучасного господарського розвитку, особливості суб'єктивізації виробництва, нові форми відчуження. Визначено чинники моделювання господарської суб'єктності, постулати поведінкової гіпотези робочої моделі людини.

В статье на основании принципа холистического персонализма очерчены теоретические аспекты модели хозяйственной субъектности человека в условиях становления инновационной экономики. Выделены тенденции современного хозяйственного развития, особенности субъективизации производства, новые формы отчуждения. Определены факторы моделирования хозяйственной субъектности, постулаты поведенческой гипотезы рабочей модели человека в экономике.

In the article on the basis of the principle of holistic personalism outlined the theoretical aspects of economic models of human subjectivity in the conditions of the innovation economy. Marked tendency of modern economic development, especially the production of subjectivity, new forms of exclusion. The factors of economic modeling subjectivity behavioral hypothesis postulates a working model of the human economy.

Ключові слова. Інноваційний розвиток, людина як суб'єкт господарської діяльності, холистичний персоналізм, раціональність, модель.

Ключевые слова. Инновационное развитие, человек как субъект хозяйственной деятельности, холистический персонализм, рациональность, модель.

Key words. Innovative development of man as an economic entity, holistic personalism, rationality, model.

Вступ. Початок ХХІ століття ознаменувався закріпленням фундаментальних трансформацій соціально-економічного життя, що обумовлені емпіричними та ґносеологічними змінами якості та векторів господарського розвитку. У розвинених країнах оформилися риси зародження постіндустріального суспільства та інноваційної економіки, провідна роль становлення яких пов'язана із новим змістом суб'єктного впливу людини на розвиток господарства. З позиції ґносеології, сучасна парадигма господарського розвитку вибудовується навколо постнекласичної науки, відмітною рисою якої виступає суб'єктність нової наукової раціональності. Наразі в науці, зокрема й економічній, все частіше йдеться про антропологічний ренесанс, антропологічний бум як характерну рису сучасності, що пов'язано із тектонічними трансформаціями, які відбулися в планетарному масштабі. Для вітчизняної економіки особливо актуальною постають проблеми у соціально-трудої сфері — царині формування суб'єктного потенціалу національної економіки.

Безпосередньо проблеми людини як суб'єкта економічної діяльності, носія людського капіталу та людського потенціалу висвітлюються у працях відомих вітчизняних та зарубіжних учених пострадянського простору, зокрема В. Автономова, В. Базилевича, О. Бузгаліна, Ю. Васильчука, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Грішнєвої, А. Гриценка, В. Єльмеєва, Б. Єрзнкяна, П. Єщенка, Г. Задорожного, Т. Заславської, О. Іншакова, Г. Клейнера, А. Колота, М. Кур-

батової, В. Макарова, В. Марцинкевича, Л. Мельника, Л. М'яснікової, О. Неверова, Р. Нурєєва, В. Лагутіна, Ю. Латова, Е. Лібанової, С. Левіна, П. Лемещенка, О. Панарина, Ю. Пахомова, В. Радаєва, І. Розмаїнського, Ю. Осипова, С. Степаненка, І. Соболевої, М. Сторчевого, О. Субетто, О. Сухарєва, В. Тарасевича, С. Тютюнникової, М. Хохлова, А. Шастітка, Б. Юдіна, Л. Яковенко та ін. Чільне місце в дослідженні ролі людини в соціально-економічному розвитку посідають теорії: продуктивних сил К. Маркса, інновацій Й. Шумпетера, людського капіталу Г. Беккера, Т. Шульца, інституційних змін Д. Норта, людського розвитку А. Сена, Махбуба уль-Хака та їх послідовників; праці відомих учених-гуманістів П. Бурдьє, В. Вернадського, М. Моїсеєва, А. Печчеї, П. Сорокіна, Р. Флоріда, Е. Фромма, Тейяра де Шардена та ін. На особливу увагу заслуговують праці, присвячені поведінковій економічній теорії Дж. Акерлофа, Д. Канемана, В. Сміта, Р. Талера, А. Тверські та ін.; економічній соціології К. Еклаунда, Т. Заславської, В. Радаєва та ін.

Постановка завдання. Розірваність суб'єктності людини у теоретичному представленні відбиває проблеми її реального господарювання, які сформували суперечливі тенденції сучасного господарського розвитку. У зв'язку з цим, основним завданням досліджень у цьому напрямку є розробка адекватної методологічної платформи включення людини в сучасну економіку. Метою статті є окреслення теоретичних засад моделі господарської діяльності людини в умовах становлення інноваційної економіки.

Результати дослідження. Розвиток провідних країн світу ґрунтується на інноваційній моделі за рахунок продукування та втілення нових знань в освіті, технологіях та організації виробництва товарів і послуг, що забезпечує від 70 до 85 % приросту ВВП цих країн. У двадцяти розвинених країнах працюють 95 % вчених світу, дохід на душу населення щорічно зростає на 200 дол. США, щорічні темпи зростання доданої вартості в наукоємних галузях перевищують темпи зростання у традиційних та відповідно становлять 3 % та 2,3 % [1, с. 33].

Нерівномірність та невизначеність господарського розвитку, які виступають основними характеристиками цього процесу, зумовлені не лише об'єктивним характером формування Центр-Периферійної системи глобальної економіки, її фінансизацією, дисбалансом техносфери й біосфери, вичерпністю зовнішніх джерел розвитку, але й швидкими інституційними змінами, що викликають проблеми адаптаційної поведінки суб'єктів, викликаючи розмивання суб'єктності на всіх рівнях господарства (глобальному чи локальному). Головний виклик сучасного господарського розвитку полягає у виборі сценарію виживання людства: або руйнування родової сутності людини, або формування цілісного, економічно активного, інтелектуально та духовного розвиненого, соціально відповідального суб'єкта.

Суб'єкт у подальшому аналізі розглядається на принципах антропологічної методології економічної теорії, тобто потенційним суб'єктом життєдіяльності виступає людина. У просторі господарства вона постає як діяльнісний суб'єкт, тобто одночасно суб'єкт економіки, що діє в системі ринкових відносин, поділу праці, товарного (деперсоналізованого) обміну, та суб'єкт суспільства — учасник комунікативних стосунків, системи суспільних інститутів формальних і неформальних норм і правил поведінки, що включають правові, світоглядні і моральні установки.

Суб'єктність досліджується як, по-перше, суспільний процес олюднення у метасистемі «природа — людина — суспільство», що протікає під час взаємодії людини і господарського середовища у праці, особистісній та соціальній творчості (системі продуктивних сил і виробничих відносин), по-друге, прояв сформованої інституціональною системою господарської поведінки людини (носія активності, потреб, здібностей, цінностей-цілей, інтересів, відповідальності, власника ресурсів).

Холістичні зв'язки між людиною і соціумом структуруються поведінку суб'єкта господарства. Відомі принципи індивідуалізму та холізму за умов становлення інноваційної економіки одержують нове звучання, пов'язане із визнанням неповторності та максимальної цінності особистості, творчого начала цілісної людини, а не Homo economicus — людини абстракції. Індивідуалізм утверджує пріоритет свободи та неповторності окремої людини, з цієї позиції людина як суб'єкт господарської діяльності є завжди індивідуально-емпіричним суб'єктом. Проте людина у дійсності завжди відображає конкретно-історичний час та простір свого існування, отже вона є відбитком соціуму, в якому постає особистістю, суб'єктом суспільства, озброєним духовно-творчими цінностями, зокрема знаннями, та обмеженим суспільними нормами і правилами.

Принцип персоналізму абсолютує творчу активність, яка пробуджена із потенційної потреби-здатності людини до розвитку, тобто творення нового буття і свідомості. Людина у цій методологічній конструкції виступає найменшою неподільністю світу, в якій виявляється причинна цілісність світу, що визначається морфологічним полем її духовно-творчої активності, в якості якого виступає суб'єктний потенціал.

Творчий синтез методології індивідуалізму та холізму лежить в основі методологічного принципу холістичного персоналізму, що об'єднує творчу активність, свободу, ініціативу та відповідальність особистості (яка виступає результатом цивілізаційного розвитку та саморозвитку, елементом господарської організації) з цілісним впливом інституціональної системи (як інституціонального середовища та інституціональної структури) на реалізацію її потенціалу для досягнення цілей господарської системи [2, с. 154-155].

Відповідно до вказаного принципу, результат життєдіяльності людини акумулюється в понятті суб'єктного потенціалу, тобто сукупної спроможності (рівня можливостей і ресурсів) здійснювати господарську діяльність у єдності цілепокладання та цілевиконання, який становить провідний ресурс фундаментально-актуальної структури сучасного господарського розвитку. Конфігурація суб'єктного потенціалу залежить від координат культури, влади, соціуму та ринку.

В інноваційній економіці спостерігається двоїста суб'єктивізація виробництва, з одного боку «виробництво самого себе» [3], коли діяльність спрямовується не лише у зовнішнє середовище, але й на постійне самотворення, що супроводжується як зростанням людського потенціалу, так і явищами самоексплуатації. З іншого — кастомізація виробництва, викликана культом консьюмеризму, формуванням символічної цінності, фінансизацією, зростанням соціально-економічних ризиків, нарощенням відчуженості та возвеличенням симулякрів, що в цілому перенаправляє діяльність на вичерпність людського потенціалу. Ці різновекторні процеси доводять амбівалентну природу господарської поведінки людини.

Людина включається в інституційну структуру в якості персоналізованого та елементу інституціонального (домогосподарство, фірма, держава) суб'єктів. Поділ діяльності та праці зміщує акценти у бік інституціоналізації властивостей і атрибутів суб'єктності, що виливається у передачу суб'єктних функцій інститутам. У такому контексті людина виступає частиною організації, тому суб'єктність розширюється, якщо особистісні цілі співпадають з цілями колективними, або суб'єктність звужується, коли виникає конфлікт цілей, що передається на інституціональну структуру.

Під час моделювання персоналізованої чи колективної діяльності людини в економіці слід враховувати такі чинники (табл. 1): межі суб'єктності, якими окреслюється сфера діяльності, що включається в аналіз; обумовленість прийняття рішень суб'єктом; взаємозалежність людини, суспільства і економіки, що визначає рівень свободи прийняття рішень та методи координації господарських дій.

ЧИННИКИ МОДЕЛЮВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ ЛЮДИНИ В ЕКОНОМІЦІ

Межі суб'єктності	Обумовленість рішень	Рівень свободи	Координація господарських дій
Господарство як сфера життєдіяльності людини, що включає ринковий та неринковий сектори	Культурою, формальними та неформальними інститутами, організаційною структурою, змістовною раціональністю	Визначається господарським порядком	Визначається конфігурацією інституціональної системи, поєднанням цінової, управлінської та інституціональної координації

Виділені у табл. 1, чинники дозволяють окреслити наступні основні постулати робочої моделі людини в інноваційній економіці: фундаментальна невизначеності світу; змістовна, множинна раціональності; гетерогенність інтересів; когнітивна та інформаційна асиметрія; змінні переваги, суб'єктивно обумовлені дії та визначний вплив соціально-економічних, інституціональних обмежень.

Змістовна раціональність як здатність суб'єкта здійснювати усвідомлений вибір альтернатив є сутнісною виходячи з цінностей, що культурно та ситуативно обумовлені, тому така раціональність розглядається як множинна з точки зору суб'єктів та змінюваності критеріїв оцінки вигідності прийняття рішень. Цінність благ для людини постійно змінюється, оскільки залежить від соціальних умов, очікувань, конкретної конфігурації балансу вигідності, інтересів, крім цього, значний вплив на неї мають психологічні та соціальні фактори. Отже, раціональність як норма поведінки може застосовуватись лише у ціннісно-однорідних групах.

Когнітивна асиметрія має подібні риси із інформаційною асиметрією. Структура когнітивної асиметрії, зазначають В. Макаров, Г. Клейнер, тобто розподіл прав на знання, відноситься до фундаментальних характеристик суспільства, чим більш технологічно розвинутим є суспільство, тим більше значення мають інститути розподілу та експертизи знань [4 с. 17].

У цілому поведінкова гіпотеза господарської діяльності людини в інноваційній економіці спирається на: 1) творчу активність, що обумовлюється не економічною необхідністю, а конструктивною напруженістю потенційної потреби-здатності людини до розвитку (творіння нового буття і свідомості як принципу виживання людської цивілізації); 2) гетерогенну мотивацію, включаючи прагнення до саморозвитку (розвитку людського потенціалу), щастя (емоційно-духовної гармонії) та гідного рівня життя (високих стандартів якості життя); 3) множинний тип раціональності, конкретний зміст якої визначається актуальним цілепокладанням, виходячи із сформованої системи цінностей під впливом чинників екзогенного (ідеологія, мораль, право, інфорсмент, паттерн) та ендогенного (переконавання, переваги, світогляд) характеру, та співвідношенням між наявними економічними та неекономічними ресурсами й обмеженнями; 4) взаємообумовленість розвитку особистості та соціуму, здатність і необхідність колективних дій та рішень, «суб'єкт-суб'єктної» солідарної діяльності у задоволенні суспільних потреб; 5) значний вплив світогляду (ментальних конструкцій) та соціально-культурного контексту його формування.

Запропонована робоча модель людини демонструє відхилення реальної поведінки людини на ринках благ, праці та фінансів від описаної моделі, що зумовлено посиленням ролі культурних та інституціональних чинників на прийняття рішень суб'єктом. Вони виникають через множинну раціональність, зростання ролі емоційної компоненти, довіри до експертних знань, ефектів нефункціонального попиту, трудового опортунізму, ситуативну цінність очікуваного результату для суб'єкта прийняття рішень. Указані тенденції формують нові форми відчуження

людини-господарюючої: мережне, інформаційне, інтелектуальне — та посилюють відомі форми відчуження, характерні для індустріального суспільства. Тобто створений людським інтелектом інформаційно-мережний простір виступає одночасно новим ступенем свободи та новою необхідністю, що впливають на формування в теорії та дійсності моделі людини мережної. Проблемою «номер один» за умов онтологізації моделі людини мережної стає олюднення самої людини, а не природи, що характерно, для марксистського погляду [5].

Для вітчизняної економіки причини розмивання суб'єктності та неможливості розкриття ринкового потенціалу суб'єкта господарювання полягають у сформованій неефективній інституційній структурі господарства. За індексом економічної свободи Україна відноситься до країн, де економічна свобода відсутня, із числа 179 країн наша держава знаходиться на 168 місці, найбільшу проблему становлять незахищені права власності, зарегульованість економіки та «несвобода» бізнесу і праці [6]. За таких умов проблема ефективного власника, інтелектуального підприємництва стає нерозв'язною.

Гальмування розвитку економіки пов'язано із недостатнім рівнем міжособистісної й інституціональної довіри, що впливає на темпи та можливості поширення знань та інновацій в економіці, а також знижує мотивацію та активність людини як економічного суб'єкта. Зростання довіри на один процентний пункт викликає економічне зростання на 0,5 процентних пункта, сприяє зростанню ефективності судових рішень на 0,7 та зниженню корупції на 0,3 процентних пункта [7, с. 54]. Отже, втрата інституціональної довіри для української економіки завдяки ефекту мультиплікатора довіри [8] перетворилася у неціновий чинник зниження сукупного попиту.

Проблема реалізації суб'єктного потенціалу людини в українській економіці лежить не лише у площині інституціональних перетворень, відсталості матеріально-технічної бази, деформованого демографічного стану, але й у якостях людини як творця знань. Вплив соціально-економічних, інституціональних чинників призводить до нагромадження неактуальних знань, низької ефективності дифузії знань, формування антиінноваційної психології людини.

Висновки. Сучасне розуміння економічного розвитку все більше зміщується у площину розвитку людини, потенціал якої стає визначним чинником динаміки господарської системи. Визначено основні характеристики моделі людини як суб'єкта нової економіки. До них віднесено креативність, тобто здатність до інтелектуальної, творчої діяльності, сприйняття інновацій, коли споживач має бути не менш інтелектуальним, ніж виробник, ціннісну орієнтацію особистості на партнерські стосунки в системі «природа — людина — суспільство», усвідомлення ризиків. Відхилення нормативної моделі від позитивної полягають у здібностях суб'єкта до цілепокладання та цілевиконання, комунікативності, невідповідності свідомості та духовності, розриву між егоїстичним інтересом (опортунізмом) та креативністю, між фундаментальними та актуальними цілями, подолання яких забезпечує позитивну динаміку господарського розвитку.

Становлення суб'єктності людини супроводжується суперечностями: між посиленням процесів гуманізації соціально-економічних відносин та безсуб'єктністю; відчуженістю та свободою; опортунізмом та і креативністю, творчим ентузіазмом та утилітарними мотивами господарської діяльності. Для вітчизняної економіки розрив суб'єктності набуває особливого значення, оскільки соціально-економічна система перебуває під впливом цивілізаційних та ринкових трансформацій.

Стратегічні орієнтири виходу української економіки з системно-трансформаційної кризи мають бути пов'язані з формуванням цілісного суб'єкта госпо-

дарського розвитку, що передбачає виконання комплексу завдань із збалансування економічного та соціального розвитку, відродження цінностей знань, творчості, узгодженості політики підготовки кадрів із запитами ринку праці та стратегією економічного розвитку, становлення середнього класу та національних еліт, орієнтованих на соціальні цінності.

Література

1. Іванов Ю. Б. Роль і місце економіки знань у забезпеченні конкурентоспроможності національної економіки / Ю. Б. Іванов, В. Ф. Колісніченко // Теоретичні та прикладні питання економіки. — 2011. — Вип. 24. — С. 31–41.
2. Савицька Н. Л. Людина як суб'єкт сучасного господарського розвитку : монографія / Н. Л. Савицька. — Харків: Форт, 2012. — 352 с.
3. Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А. Гальчинський. — К. : «Адеф-Україна», 2010. — 572 с.
4. Макаров В. Микроекономіка знань / В. Макаров, Г. Клейнер. — М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. — 204 с.
5. Маркс К. Сочинения [Электронный ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Режим доступа: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/M/MARKS_Karl/
6. Новости гуманитарных технологий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/news>.
7. Маилян Ф. Н. Роль социального капитала в процессе формирования и реализации человеческого капитала / Ф. Н. Маилян // Вестник Томского государственного университета. Экономика. — 2012. — №1 (17). — С. 51–62.
8. Сухарев О. С. Возможности экономической науки и развитие экономики / О. С. Сухарев // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2010. — №1 (3). — Том 1. — С. 322–342.

Стаття надійшла до редакції 7.07.2014р.

УДК 314.145 : 316.334.55 (477)

Головко Л.В.

канд. екон. наук, старший науковий співробітник
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Визначені основні ознаки трансформаційних змін та сформованих соціально-демографічних тенденцій сільських територій. Дана оцінка зрушень у статевовіковому складі сільського населення. Обґрунтовано вплив сучасної демографічної ситуації на розвиток системи сільського розселення.

Определены основные признаки трансформационных изменений и сложившихся социально-демографических тенденций сельских территорий. Дана оценка изменениям в поло-возрастном составе сельского населения. Обосновано влияние современной демографической ситуации на развитие системы сельского расселения.

The main features of transformational change and prevailing socio-demographic trends of rural areas. The estimation of changes in the sex-age structure of the rural population. Influence of the current demographic situation in the development of rural settlement.